

РЕЦЕНЗІЇ, ПОВІДОМЛЕННЯ

Розділ XII

УДК [930.2+069](477)(06)

ТИТОВА О.М.

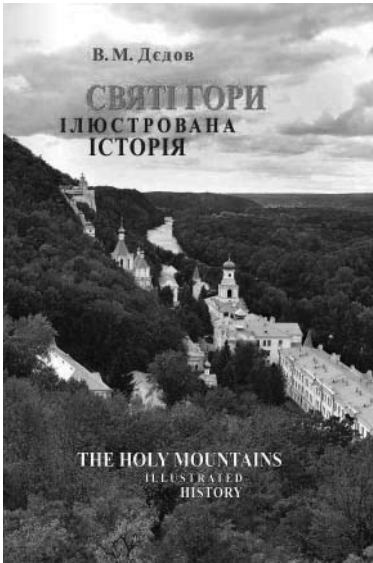
Святі гори: історія, сьогодення, перспективи

Рец. на кн.: *Дедов В.Н.* Святые горы. Иллюстрированная история / В.Н. Дедов. – Донецк : «Донбас», ТОВ «РА «Ваш імідж», 2014. – 464 с.; ил.

Проблеми регіональної історії, огляду культурної спадщини певних місцевостей у теперішній час є одними з найбільш актуальних, оскільки, вивчаючи окремі територіальні утворення (малої Батьківщини), можна глибше зрозуміти уроки історії країни в цілому (Батьківщини великої). Особливо це справедливо для таких значущих комплексів, як Святогір'я. Це, дійсно, найвидатніша природна й історико-культурна пам'ятка не тільки Донеччини, але й усієї Лівобережної України; пам'ятка, яка, певним чином, уособлює складну драматичну історію Північного Сходу нашої держави.

На основі багатьох історичних джерел, архівних матеріалів, результатів наукових досліджень кількох поколінь фахівців автор книги – справжній знавець Святогір'я Володимир Миколайович Дедов переконливо охарактеризував етапи історичного минулого та сьогоденні реалії ансамблю святогірських об'єктів та їх природного оточення. Книга складається з шести розділів, кожний із яких відповідає певному етапу історії Святогір'я, починаючи з найдавнішого часу до сучасності, а саме: з відкритих археологами стоянок кам'яної доби, крізь XVI–XVII ст., коли з'явилися перші писемні згадки про місцевість, і далі – кінець XVII – початок XIX ст., XIX – початок XX ст., радянський період, наші дні. Таким чином автор книги системно охопив усі етапи історії як монастирського комплексу, так і його околиць на площі приблиз-

но 30 тис. га. Для більшої наочності та переконливості викладу до книги залучена велика кількість цікавого ілюстративного матеріалу – документи, фото й малюнки археологічних знахідок і музейних експозицій, карти, плани території Святогірського історичного ареалу, світлини пам'яток архітектури Святогірської лаври в різний час її існування, репродукції художніх творів.

Коротко характеризуючи зміст книги, можна вказати наступні основні моменти. Святі гори – це особливий природний та історичний ареал України, в якому поєднані унікальні геологічні, кліматичні, історико-культурні складові. Тому різного часу тут функціонував монастир, будинок відпочинку, заповідник, національний парк, які й до сьогодні співіснують – саме це надає особливій значущості цьому комплексу. Наявність дивовижних крейдових відкладів (гір), унікальних ендемічних рослин, старого дубового лісу утворили справжню природну оазу в степу. Це спонукало державу оголосити в 1997 р. дану територію національним парком.

Чудові природні умови починаючи з кам'яної доби люди використовували для заселення. Тут є пам'ятки майже всіх історичних епох і різних етнокультурних спільнот. Тому в цьому регіоні знайдено стоянки, майстерні, кургани, поселення, городища неолітичної доби – епохи бронзи, скіфо-сарматського часу, слов'янські, доби існування Хазарського каганату, Золотої орди, козацькі укріплення, форпости Слобідської України ранньомодерного часу. Недаремно відомий дослідник ранньої історії Донеччини Н.В. Сибільов, вивчивши археологічні матеріали регіону, запропонував виділяти особливий історичний ареал у Середньому Подонців'ї: «Сприятливі природно-кліматичні умови, наявність багатой ресурсної бази обумовили закономірне розміщення різночасових пам'яток археології, багаторазове інтенсивне заселення терас по обох берегах середньої течії Дінця...» (с. 8).

Чудові природні умови починаючи з кам'яної доби люди використовували для заселення. Тут є пам'ятки майже всіх історичних епох і різних етнокультурних спільнот. Тому в цьому регіоні знайдено стоянки, майстерні, кургани, поселення, городища неолітичної доби – епохи бронзи, скіфо-сарматського часу, слов'янські, доби існування Хазарського каганату, Золотої орди, козацькі укріплення, форпости Слобідської України ранньомодерного часу. Недаремно відомий дослідник ранньої історії Донеччини Н.В. Сибільов, вивчивши археологічні матеріали регіону, запропонував виділяти особливий історичний ареал у Середньому Подонців'ї: «Сприятливі природно-кліматичні умови, наявність багатой ресурсної бази обумовили закономірне розміщення різночасових пам'яток археології, багаторазове інтенсивне заселення терас по обох берегах середньої течії Дінця...» (с. 8).

Козацькі форпости ранньомодерного часу стали, певним чином, підставою створення Святогірського Успенського монастиря (перша письмова згадка про нього датується 1620 р., а власне ім'я «Святі гори» відомо навіть з

початку XVI ст.). У книзі наведено цікаві легенди стосовно заснування монастиря, описано організацію сторожової служби, а також «печерний період» існування пустині (с. 106–125).

Автор книги переконливо характеризує наступний етап існування монастиря – формування ансамблю наземних споруд, які будувалися у стилі українського бароко, зокрема це стосується Миколаївської церкви з печерним вівтарем (с. 12). Однак розквіт монастиря було перервано указом Катерини II щодо секуляризації церковних земель. Монастир із навколишніми населеними пунктами стали основою святогірського маєтку кн. Г. Потьомкіна-Гаврійського. Взагалі з монастирем і його околицями пов'язані відомі імена вітчизняної історії: Голіцини, Куракіни, Платови, Іловайські й інші. В.М. Дедов у своїй книзі зібрав численні документи стосовно відродження монастиря у першій половині XIX ст. та залучення до будівництва монастирських споруд видатних архітекторів того часу: А. Тона, А. Горностаєва, А. Петцольда. Тоді й у другій половині XIX ст. було збудовано фактично всі архітектурні об'єкти ансамблю: Покровська церква з дзвіницею, Успенський собор, Преображенська церква (не збереглася), Андріївська каплиця, будинок настоятеля, казначейський корпус тощо. В.М. Дедов вважає, що всього було споруджено приблизно 40 будівель (с. 14). Тобто у цей час склався неповторний гармонійний ансамбль монастиря.

Символом нових реалій Святогір'я радянського часу можна вважати авангардний залізобетонний пам'ятник революційному діячу Артему (Ф.А. Сергєєву) роботи відомого скульптора І.П. Кавалерідзе (1927). Тільки нові хазяї країни могли встановити цього бетонного велетня на найвищій точці чудового архітектурного ансамблю закритого монастиря (в 1922 р.). Друга світова війна (тут 14 місяців проходила лінія боїв) закарбована у Святогір'ї Меморіальним комплексом у пам'ять про загиблих у 1941–1945 роках. Однак, не дивлячись на нові ідеологічні акценти, розуміння значення архітектурної та природної перлини Донеччини сприяло створенню в 1980 р. Державного історико-культурного заповідника. Вже у роки незалежності було відновлено Свято-Успенський Святогірський чоловічий монастир (у 1992 р.; у 2004 р. йому надано статус лаври). Таке співіснування є досить складним для збереження та використання монастирського ансамблю, однак керівництво вказаних закладів, судячи за наведеними у книзі матеріалами, знаходять необхідний у такій ситуації консенсус. Заповідник і музей при ньому виконують свої пам'яткоохоронні та популяризаторські функції.

Останнє засвідчує й рецензована книга, автором якої є заступник директора заповідника з наукової роботи. Книга має дуже влучний підзаголовок – «ілюстрована історія». Дійсно, текст має характер самостійної, високо про-

фесійної наукової праці, написаної гарною літературною мовою. Це дозволяє розширити коло її читачів – вона цікава і науковцям – дослідникам різних періодів історії краю, України, Східної Європи, у цілому; і всім тим, хто цікавиться краєзнавством, історією Церкви, культурною спадщиною тощо. Розширенню кола читачів, без сумніву, сприяє наявність чудово підібраних ілюстрацій (недаремно ж «ілюстрована історія»!): десятків рисунків, фотографій, карт, схем, планів, репродукцій, зображень музейних речей (не тільки місцевого, але й інших музеїв України). Багато серед них унікальних матеріалів, наприклад фотографії експозиції музею, вітрин довоєнного періоду. Тобто і текст, і ілюстрації організовані наочно, доступно та на високому фаховому рівні.

Рецензована книга В.М. Дєдова є підсумком багаторічних різнобічних досліджень Святогір'я, серйозним внеском у вивчення та збереження безцінної перлини історико-культурної спадщини України – Святих гір.

Надійшло до редакції: 05.05.2015 р.